

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת כי תשא: הצלה בשבת - בכל מחיר?

לפני שנים רבות, המשטר הסובייטי הטיל את מוראו על היהודים שנאלצו להסתיר את יהדותם. במשך שנים רבות, יהודי ברית-המועצות היו רחוקים מיהדות. כשנפל 'מסך הברזל' ונפתחו השערים להגירה מברית-המועצות, היה חשש שמא מדובר על חלון הזדמנויות צר וקצר, ובכל רגע הדבר יכול להסתיים. באותם הימים נשאלה שאלה הלכתית מרתקת, האם מדינת ישראל צריכה לפתוח את משרדי הקליטה והעלייה ולשלוח מטוסים כדי להעלות את יהודי ברית-המועצות בשבת, שכן יתכן וזו אפשרות ההצלה היחידה של היהודים, או שמא יש להמתין עד לצאת השבת שהרי לא מדובר על פיקוח נפש להצלת נפשות אלא רק על הצלה רוחנית?

בפרשת השבוע הצטוו בני ישראל על שמירת השבת: "וַשְׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם כְּפִרִית עוֹלָם".¹ מפסוק זה למדו חז"ל שיש להתיר לעשות מלאכה בשבת כדי להציל אדם הנמצא בסכנה: "ושמרו בני ישראל את השבת - אמרה תורה, חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".² דרשה זו מבססת את ההיתר לעשות מלאכה בשבת ולוותר על שבת אחת, כדי שהאדם אותו אנו מצילים יוכל לשמור הרבה שבתות בעתיד. דרשה זו היא אחת מתוך מספר דרשות שהובאו בגמרא לביסוס ההיתר לחלל שבת עבור הצלת נפשות, כאשר לאחריה הובא מקור נוסף להתיר לעשות מלאכה בשבת עבור הצלה: "וחי בהם ולא שימות בהם". כלומר, המצוות ניתנו לנו כדי שנוכל לחיות ולקיימן, אך מצווה הגורמת להעדר חיים היא נדחית בפני החיים, כדוגמת דחיית השבת בעשיית מלאכה כדי להציל את חייו של האדם.

הצלת עובר

כיון שהגמרא הסיקה שהמקור לדחיית שבת בעשיית מלאכה להצלת אדם הנמצא בסכנת נפשות הוא משום 'וחי בהם', פסק הרי"ף³ שזהו המקור המחייב לדחות את השבת להצלת נפשות. אך בדברי הגמרא⁴ והפוסקים⁵ אנו מוצאים התחשבות הלכתית גם במקור הראשון, שהסיבה לעשיית מלאכה בשבת היא כדי שישמור שבתות הרבה. במשנה⁶ מבואר שאם אישה בהיריון לא חשה בטוב ביום הכיפורים והיא נמצאת בסכנה, 'מאכלים אותה עד שתשיב נפשה'. נשאלת השאלה, מה הדין במקרה והאישה אינה בסכנה אלא העובר שברחמה נמצא במצוקה עוברית, האם אפשר לעשות מלאכה להצלתו ביום הכיפורים או בשבת?⁷ שאלה זו נתונה במחלוקת, כאשר הדיון נסוב סביב היחס למקורות שהובאו להתיר מלאכה בשבת להצלה.

לדעת בעל 'הלכות גדולות'⁸ במקרה כזה יש לעשות מלאכה בשבת להצלת העובר, שכן המקור לדחיית השבת להצלה הוא 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', ולכן יש להציל את העובר כדי שישמור שבתות הרבה.⁹

¹ שמות (לא, טז).

² יומא (פה ע"ב).

³ רי"ף (יומא ה ע"א מדפי הרי"ף).

⁴ שבת (קנא ע"ב).

⁵ רמב"ם (הלי ממרים פ"ב ה"ד).

⁶ יומא (פ"ח מ"ה).

⁷ פרי מגדים (או"ח סימן שכח משבצות זהב ס"ק א).

⁸ הלכות גדולות (סימן יג ה' יום הכיפורים עמוד קפח ד"ה והיכא דאיכא). דבריו הובאו בראשונים ובפוסקים: רמב"ן (נדה מד ע"ב; תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה אות ד); ריטב"א (נדה מד ע"ב ד"ה ודכתיב); רא"ש (יומא פ"ח סימן יג); ר"ן (יומא ג ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה וכתוב בהלכות); בית יוסף (או"ח סימן תרצ"ד ד"ה ומי"ש ואם לא); ביאור הלכה (סימן של סעיף ז ד"ה או ספק); שמירת שבת כהלכתה (פרק לו סעיף ב).

⁹ שו"ת שרידי אש (ח"א סימן קסב). ראו: שו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן מז) שבעל הלכות גדולות יודה שאין לחלל שבת עבור הצלת ביציות מופרות הנמצאות במבחנה; נשמת אברהם (ח"א או"ח סימן של ס"ק כ ציון 6).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אך יש הסוברים¹⁰ שאין לעשות מלאכה בשבת להצלת עובר. יתכן ולדבריהם הסיבה לכך היא משום שהמקור המתיר עשיית מלאכה בשבת הוא 'וחי בהם', אך עובר אינו מוגדר 'נפש' ולכן אין לעשות מלאכה בשבת עבור הצלתו.¹¹

הצלה לחיי שעה

השלכה הלכתית נוספת העולה מההבדל בין שני המקורות שהובאו להתיר מלאכה בשבת לצורך הצלה, היא השאלה האם מותר לעשות מלאכה בשבת להצלת אדם שלא יחייה עד שבת הבאה ובכך הוא לא 'ישמור שבתות הרבה'? בעניין זה כתב 'אור החיים'¹² שאין לעשות מלאכה בשבת עבור הצלת אדם שאם נציל אותו הוא לא יחייה עד לשבת הבאה, שכן הסיבה להתיר מלאכה בשבת לצורך הצלה היא משום 'שישמור שבתות הרבה', אך אם הוא לא יגיע לשמירת שבת, אין להתיר עשיית מלאכה עבורו. על דבריו תמה ה'מנחת חינוך',¹³ הרי בגמרא הובא מקור נוסף להתיר מלאכה בשבת לצורך הצלה, 'וחי בהם ולא שימות בהם', א"כ יש לעשות מלאכה בשבת גם עבור הצלת אדם שיחייה רק חיי שעה בלבד ולא יספיק לחיות עד שבת הקרובה.¹⁴

הצלת אדם שלא ישמור שבתות

השלכה הלכתית נוספת העולה מההבדל בין המקורות, היא השאלה האם מותר לעשות מלאכה בשבת להציל יהודי שאינו שומר שבת, שהרי מי ערב שהוא 'ישמור שבתות הרבה', אך מצד שני אם המקור להתיר מלאכה בשבת עבור הצלה הוא עצם החייאת האדם, 'וחי בהם', אז יש להציל אדם אף שלא ישמור שבת, אבל יתכן ומטרת 'וחי בהם' היא חיים של קיום מצוות ואדם זה שלא יקיים את מצוות התורה אין כל סיבה להצילו.

בשאלה זו נחלקו הפוסקים האחרונים. לדעת רבי עקיבא איגר¹⁵ יש לעשות מלאכה בשבת להצלת אדם שידוע שלא ישמור שבת ולא יקיים את המצוות, כגון ליילד בשבת אישה יהודייה שאינה מקיימת מצוות שחיה עם גוי, כאשר ברור לנו שתינוק שיוולד לא ישמור שבתות הרבה. לדבריו, יש להתחשב במקור 'וחי בהם' להתיר מלאכה בשבת עבור הצלה, ולכן יש לעשות מלאכה בשבת להצלת אדם שלא ישמור שבת ומצוות, כי התורה חסה על כל נפש מישראל גם שאינו שומר תורה ומצוות.¹⁶

על דבריו חלק הרב מאיר פוזנר¹⁷ וטען שהמקור להתיר עשיית מלאכה בשבת עבור הצלה הוא 'ושמרו בני ישראל את השבת, חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', ולכן אין לעשות מלאכה בשבת להצלת אדם שלא ישמור שבת. כדבריו כן כתב הרב אברהם הלוי¹⁸ שאין ליילד בשבת אישה שמחללת שבת משום שהבן הנולד לה לא ישמור תורה ומצוות, ואף שבגמרא הובא גם מקור 'וחי בהם' שיש להתיר מלאכה בשבת מכוח עצם החיים, הכוונה היא רק לחיים של שמירת המצוות, כדברי הפסוק 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם', שכן חיים ללא תורה ומצוות אינם חיים.

¹⁰ הובאו דבריהם ברמב"ן (תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה אות ד); שיטה מקובצת (ערכין ז ע"ב אות א).

¹¹ מרומי שדה (יומא פה ע"ב ד"ה שם ודשמואל).

¹² אור החיים (שמות לא, טז).

¹³ מנחת חינוך (מצווה לב, מוסד השבת אות לט). ראו גם: שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו קונטרס משיבת נפש פ"ג אות ד). להסברים שונים

בדברי אור החיים, ראו: אוהב ישראל (כי תשא ד"ה ושמרו בני); מנחת אשר (שמות סימן ס אות ב).

¹⁴ שולחן ערוך (או"ח סימן שכט סעיף ג-ד).

¹⁵ רבי עקיבא איגר (יומא פה ע"ב); בתוך: בית מאיר (או"ח סימן של).

¹⁶ כ"כ שו"ת מהרש"ג (או"ח סימן נג) להתיר ברית מילה בשבת לתינוק שהוריו מחללי שבת.

¹⁷ בית מאיר (או"ח סימן של).

¹⁸ שו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג סימן א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

מחלוקת זו בין הפוסקים נעוצה בפרשנות הגמרא¹⁹ שהתירה לעשות מלאכה בשבת עבור הצלת אדם הנמצא מתחת להריסות בניין שנפל עליו בשבת, גם כאשר ידוע לנו שהוא לא יחיה עד שבת הבאה.

המאירי²⁰ נימק את ההיתר, שאמנם אדם זה לא יוכל לשמור את השבת הקרובה, אך כיון שהוא יכול לקיים מצווה כלשהיא לפני מותו, כגון שיעשה תשובה, זו הסיבה שאפשר לעשות מלאכה בשבת להצלתו. מדבריו נלמד שההיתר לעשות מלאכה בשבת להצלה מבוסס על ההיתכנות שהאדם יקיים מצוות. אך הביאור הלכה²¹ טען שיש להציל כל אדם מישראל מכוח עצם החיים שלו ולא מחמת שמירת המצוות, כגון יהודי הפטור מן המצוות כגון חרש שוטה וקטן, שכן המקור עליו יש לבסס את ההיתר לעשיית מלאכה בשבת להצלה הוא 'וחי בהם', וגם חיי שעה בלבד הם סיבה מספקת להתיר עשיית מלאכה בשבת להצלת האדם.²²

בימינו, יש אנשים שאינם שומרים תורה ומצוות ונקלעים למצבי סכנה בשבת. האם מותר לעשות מלאכה בשבת עבור הצלתם? הרב משה שטרנבוך²³ כתב שהמציאות בימינו שונה מזו שבעבר אליה התייחסו פוסקי ההלכה, שכן בימינו יש הרבה ארגוני חזרה בתשובה וניתן מאוד שאדם זה שכעת אינו שומר תורה ומצוות ייחשף ליהדות וישוב בתשובה. לכן, גם לפי המקור המתיר לעשות מלאכה בשבת משום 'כדי שישמור שבתות הרבה' יש היתר להציל אדם זה בשבת.

הצלה משמד רוחני

כעת נשוב לשאלה בה פתחנו, האם מותר לעשות מלאכה בשבת עבור הצלת יהודי ברית המועצות להעלותם לישראל? כשנבחן שאלה זו נראה שלא מדובר על הצלת החיים הגופניים של האנשים הללו, שכן גם אם הם יישארו במקומם הם יחיו, אלא שהם לא יחיו חיי תורה. כאן עולה השאלה, האם מותר לעשות מלאכה בשבת עבור הצלה משמד רוחני או שההיתר רק להצלת החיים עצמם?

בשאלה זו נחלקו הפוסקים - הרשב"א²⁴ נשאל האם מותר לעשות מלאכה בשבת להצלת אישה שנחטפה מהבית ע"י חבורת אנשים שאינם רוצים להרוג אותה אלא רק להעבירה על דת. תשובתו הייתה שאין להתיר לעשות מלאכה בשבת עבור הצלתה, שכן ההיתר לעשיית מלאכה בשבת מבוסס על הצלת חיים.

לעומתו, פסק הרב יוסף קארו²⁵ שיש לעשות מלאכה בשבת עבור הצלה משמד רוחני. את דבריו הסביר ה'מגן אברהם'²⁶, שהם מבוססים על המקור המתיר לעשות מלאכה בשבת משום 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', שכולל גם הצלה שאינה רק הצלת חיים אלא הצלה רוחנית לשמירת המצוות.

הרב שאול ישראל²⁷ צידד להתיר עשיית מלאכות בשבת לצורך העלאת יהודי ברית המועצות, שכן לדבריו אמנם לא מדובר על הצלה ממוות לחיים, אלא על הצלה משמד רוחני ובעניין זה יש לעשות מלאכות בשבת עבור הצלה משמד רוחני.

¹⁹ יומא (פה ע"ב).

²⁰ מאירי (יומא פה ע"ב ד"ה אמר המאירי).

²¹ ביאור הלכה (סימן שכט סעיף ד"ה אלא).

²² הביאור הלכה הביא לדבריו מתינוק המושלך בעיר שרובה גויים שיש להצילו בשבת. יש שטענו שמכאן מוכח שעיקר ההצלה אינה משום שמירת השבתות העתידיות, שכן מעיקר הדין הוא אינו יהודי, ראו: שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פג; חו"מ סימן קעז); מנחת חינוך (מצווה לב מוסף השבת אות לט); שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז קונטרס רפואה בשבת פ"ב אות ח-י). ויש שדחו הוכחה זו, ראו: שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן לד אות מ) כי העיקר היא שמירת המצוות העתידיות. אך בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן קמא) כתב שלאחר הצלתו הוא יתחנך בבית היהודי שהצילו ובכך ישוב בתשובה.

²³ שו"ת תשובות והנהגות (ח"ו סימן צ).

²⁴ שו"ת הרשב"א (ח"ז סימן רסז).

²⁵ בית יוסף (או"ח סימן שו אות יד); שולחן ערוך (או"ח סימן שו סעיף יד).

²⁶ מגן אברהם (סימן שו ס"ק כט). כ"כ: חיי אדם (חלק ב-ג הל' שבת ומועדים כלל סח סעיף יב); שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן סט ד"ה והיא קושיא).

²⁷ תורה שבעל-פה (חלק לב עמוד כו). במסגרות שונות דן הרב ישראלי בשאלת פיקוח נפש רוחני, ראו: תחומין (ח"ב עמוד 27-34); שערי שאל (שבת שיעור ט); עמוד הימיני (סימן יא). ראו כן גם: הרב צבי שכתר (קובץ בית יצחק, חלק מה עמוד 41) בשם החפץ חיים; הרב אהרון יהודה ליב שטיינמן (כאיל תערוג - עובדות על גדולי הדורות, עמוד קפא) בשם החפץ חיים; הפרדס (נו חוברת א עמוד 24-25).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ואכן, כאשר פידל קסטרו עלה לשלטון בקובה הוא נתן ליהודים אפשרות לצאת מהמדינה ביום הכיפורים בלבד. אז נשאלה השאלה האם מותר להם לעשות מלאכות בשבת כדי לצאת מהמדינה, הרי לא מדובר על הצלה ממוות לחיים אלא על הצלה רוחנית? תשובת הפוסקים הייתה להתיר זאת משום הצלה רוחנית.²⁸

אולם, רבה של מוסקבה הרב פנחס גולדשמיט²⁹ חלק על דברי הרב ישראלי, וטען שאין לעשות מלאכה בשבת עבור הצלתם הרוחנית של יהודי ברית המועצות, שכן לדבריו הם לא ישמרו תורה ומצוות לאחר שיעלו לארץ, וכל ההיתר לעשות מלאכה בשבת הוא משום 'כדי שישמור שבתות הרבה'.

נמצאנו למדים על הבדל הלכתי בין המקורות השונים להתיר עשיית מלאכה בשבת לצורך הצלה, וגם כאשר הגמרא צידדה במקור 'וחי בהם', התחשבו הפוסקים על המקור 'כדי שישמור שבתות הרבה'.³⁰

²⁸ מבקשי פניך - שיחות עם הרב אהרן ליכטנשטיין (עמוד 225); מגל (חלק טו תשס"ז עמוד 203).

²⁹ זכרון בספר (סימן טז).

³⁰ ראו: שו"ת אגרות משה (אור"ח ח"ג סימן סט); שו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן לו).